

УДК 81'373.46:81'373.612.2

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2019-6-7>

СОМАТИЧНА МЕТАФОРА У ПОЖЕЖНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Губич Петро Володимирович

викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

вул. Клепарівська, 35, Львів, Україна

Статтю присвячено аналізу метафоричної термінології української, польської та англійської пожежної терміносистеми. Дослідження демонструє, що метафорична проекція має «національне коріння», тому що базується на загальномовних моделях метафоричної концептуалізації, що підтверджується результатом аналізу контекстів національного корпусів української, польської та англійської мов. Всі виявлені в процесі аналізу метафоричні моделі виявляються в усіх досліджуваних мовах. Це дозволяє говорити про універсальність моделей, включених в процеси метафоричного термінотворення.

Антропоморфна соматична модель переважає в метафоричному фрагменті української, польської та англійської терміносистеми досліджуваної предметної сфери. В терміносистемах української, польської та англійської мов базова концептуальна сфера, яка виступає в якості сфери-джерела – тіло людини, частіше актуалізує знання про зовнішній вигляд. При метафоричній концептуалізації, зазвичай, задіюється комплекс ознак: ознака зовнішнього вигляду, функціональне призначення предмета, схожість принципів функціонування. Проведений порівняльний аналіз метафоричних фрагментів української, польської та англійської терміносистем дозволив виявити їх асиметричність, яка виявляється кількісно і якісно. Якісна асиметрія виявлена в типах співвідношень термінів. Незважаючи на залежність слов'янських терміносистем від терміносистем англослов'янських країн, де ця галузь розвивалася ефективніше, симетричних метафоричних термінів, що дозволяють припустити факт запозичення менше, ніж асиметричних. Крім того, асиметрія виявляється і в тому, що найчастіше еквівалентом українського та польського метафоричного терміна виступає неметафоричний в англійській терміносистемі. Дослідження підтвердило значну асиметрію метафоричних фрагментів української, польської та англійської терміносистем, що підтверджує той факт, що на формування термінологічних систем (в т.ч. і технічних) впливає загальномова наївна картина світу. Метафора, будучи гносеологічним інструментом наївної картини світу, відіграє значну роль в структуруванні та оформленні наукової картини світу.

Ключові слова: термін, пожежна терміносистема, семантичний спосіб творення термінів, метафора, соматизм.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Семантичний спосіб словотвору полягає передусім у термінологізуванні слів загальноживаної лексики [1, 214].

Залучення загальноживаної лексики національної мови, поряд із запозиченням та калькуванням, є одним із джерел термінотворення. Утворення нових термінів здійснюється, як правило, шляхом метафоризації лексики і сприяє, таким чином, поповненню термінологічної системи галузі науки. Це відзначають багато дослідників, наприклад, В. В. Виноградов, В. П. Даниленко, О. С. Зубкова, І. М. Кочан, Н. А. Мішанкіна, О. В. Фельде, А. П. Чудінов.

Метафоризація відіграє важливу роль в процесі формування нового знання і термінотворення. Метафоричні терміни є невід'ємним компонентом термінологічних систем. У процесі формування термінів шляхом метафоризації залучаються загальні знання про світ, результат взаємодії людини з навколишнім світом, процесу пізнання та перетворення знань про світ.

Формулювання мети і завдань статті. У зв'язку з цим, мета цієї розвідки полягає у вияв-

ленні специфіки метафоричного моделювання української, польської та англійської термінологічної системи.

В рамках мети передбачається вирішення наступних завдань: 1. Виявити предметні сфери та соматичні метафоричні моделі, які функціонують в метафоричному пласті пожежних термінологічних систем української, польської та англійської мов. 2. Визначити специфіку метафоричного моделювання термінів пожежної термінології в рамках загальнонаціональних систем української, польської та англійської мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із основних об'єктів реального світу, що служить засобом для аналогії з об'єктом окремої галузі, є сама людина в її фізичному, психічному, психомоторному, соціальному тощо вияві [4, 66].

А. Міщенко у своєму дослідженні відзначила, що на основі соматизмів відбувається творення лексики, котра належить до різних тематичних груп, таких, зокрема, як: а) знаряддя праці та їх частини; б) будівлі та їх частини; в) транспортні засоби та їх частини; г) рибальське знаряддя і його частини [5: 100].

Численну групу серед пожежних термінів складають метафори утворенні від назв частин тіла людини, зокрема терміни утворені за подібністю до голови, шиї, тулубу, верхніх й нижніх кінцівок та інших органів.

Таким чином лексему *головка*, яка походить від частини тіла *голова*, можна зустріти в наступних термінах: *з'єднувальні головки (пожежні)*, *головка ізолятора*, *сполучна головка*, *головка рукава*, *головка типу Богданова*, «ікла» *з'єднувальних головок*, *гвинтова головка*, *рукавна (пожежна) з'єднувальна головка*, *(пожежна) головка – заглушка*; *муфтова (пожежна) з'єднувальна головка*; *цапкова (пожежна) з'єднувальна головка*; *перехідна рукавна (пожежна) з'єднувальна головка*, *рукавна всмоктувальна (пожежна) з'єднувальна головка*; *муфтова всмоктувальна (пожежна) з'єднувальна головка*; *всмоктувальна (пожежна) з'єднувальна головка-заклушка*, *багатоцільова голівка*.

Компонент 'head' – (загальнонавч. голова) у термінології надзвичайних ситуацій використовується у наступних метафоричних номінаціях: *hermetic bulkheads* – водонепроникні перегородки *headband* – несуча стрічка (підвіска захисної каски, що змінюється під розмір голови) *band* – пасок ст. *headfire* – лісова верхова пожежа (охоплює весь ліс від ґрунтового шару до верхівок дерев); *headgear* – шолом, каска; *headphone* – телефон на голову; *headquarters* – штаб, орган управління; *mergency management headquarter* – штаб управління при НС; *headwear* – головний убір; *head lamp* – ліхтар на касці; *head beam* насадка; *bridgehead* плацдарм, майданчик для встановлення засобів пожежегасіння, пожежобезпечна зона в будівлі; *bulkhead n* перегородка, перемичка; *bulkhead fire* – пожежна перегородка; *head conduit* напірний трубопровід, канал.

У польській мові помічено наступні метафори: *głowica* (походить від слова *głowa* – голова) – в пожежній термінології має значення *головка «робоча частина (кінцева) якогось пристрою»*, наприклад: *głowica otworowa* – випускна головка, *głowica sonaru* – головка сонару, *głowica turbo standardowa* – головка турбо стандарт, *głowica wkrętu* – головка гвинта, *głowica stojaka* – головка стояка.

У соматичних пожежних термінах метафоризуються й окремі частини голови як людського органа.

Польське *czoło* (первісне значення – частина тіла *лоб*) – вживається в значенні *фронт*, *голова*, наприклад: *czoło płomienia* – фронт полум'я, *czoło fali podmuchu* – фронт хвилі вітру, *czoło pożaru* – фронт пожежі, *czoło pociąga* – голова поїзду.

Також вживається прикметник утворений від цього іменника *czolowy* в словосполученні *plyta czolowa* – лицева сторона (в радіотелефоні, який використовується пожежниками).

Метафори пожежної сфери з компонентом *oko* не присутні в українській мові. Але компонент *eye*

є продуктивним в англійській мові. Наприклад: *impeller eye* – прийомний отвір робочого колеса насоса, *suction eye* – прийомний отвір відцентрового насоса, *eyebolt* – рим-болт, болт з кільцем, *eye of storm* – центр циклону, центр шторму.

У польській мові знаходимо *oko* (перше значення – *oko*) – вживається в невеликій кількості словосполучень таких як *oko cyklonu* – око циклону, *oko шторму*, *oko sieci* – замкнутий контур.

В англійській мові термін *neck* (шийка) має значення горловина; шийка; виточка (навколо циліндричної деталі); димохід; мундштук; накіничник; насадка; поперечне звуження; тубус (баллона ЕЛТ; хвіст (лопасті турбіни); перетяжка (звуження); цапфа прокатного валка., та є частиною терміна *bottleneck* – «пробка» (напр., у вузьких евакуаційних проходах при евакуації), скрутна ситуація.

В польській пожежній термінології компонент *szyjka* (шийка) представлено у двох термінах: *szyjka* горловина; *szyjka kolby* горловина трубки.

Польське *ramię* – плече, в технічній термінології має багато значень, зокрема 1) плече в важелю (*ramię dźwigni*), 3) лопать гвинта (*ramię śmigła*), 2) важелі в розтискачу (*ramię rozpięracza*).

Основою для перенесення значення лексеми кулак стали форма та функційна схожість, наприклад, *кулачкова муфта*.

В англійській мові пожежної сфери лексема *fist* має 2 значення «fault isolation by semiautomatic technique»; «full integral simulation test» та використовується на позначення ізоляція відмови методом напівавтоматики та повний інтегральний симуляційного тесту.

Одним з найпоширеніших соматичних компонентів в англійській пожежній термінології є 'back' – noun – спина; adj – задній; adv – позаду. Наведемо наступні приклади: *backboard* – прилад для перенесення на спині (постраждалого), спинотримач, *backfire* – зустрічна пожежа, утворювана для припинення лісової пожежі = *back burn*, *rescue backpack* – рюкзак рятувальника, *backwater* – протитечія; струмінь зворотної течії; збільшення рівня води через наявність природної або штучної перешкоди (напр., на річці) = *back water curve*. Ні в польській ні в українській мовах такого компоненту не знайдено.

Позначаючи частину технічних пристроїв, метафоричний термін *рука*, *ручка* використовується у наступних виразах: *шпиндель з рукояткою*, *відкидна рукоятка*, *ручка*, *ізольована ручка*.

У польській мові помічено лише два терміни *rączka stała* постійна ручка, *rękojeść* ручка молотка.

Натомість в англійській мові компонент *hand* – (загальнонавч. рука) у термінології надзвичайних є доволі продуктивним: *hand gear* – ручний привод, механізм з ручним приводом 1. *n* 1) механізм; привод; 2) пристрій, прилад; приладдя; 3) триб; зубчата передача; редуктор; 4) одяг, убрання; *handgear* – рукавиці, *handhold* – рукоятка, ручка,

держак, *hand-held hose* – рукавна лінія, яка прокладається вручну, *hand-held lance* – ручний ствол установки (парового) пожежегасіння, *left-handed* – 1) що рухається проти годинникової стрілки; 2) з лівим ходом; що обертається наліво; 3) з лівою нарізкою, *hand line* – 1. *n* трубопровід; рукавна лінія; рятувальна мотузка; кабель; 2. *v* облицьовувати; обшивати, *hand line* – мотузка (для підняття пожежного інструменту, кріплення пожежних драбин та іншого обладнання), *hand nozzle* – ручний пожежний ствол, *bucket hand pump* – гідропульт-відро, *stirrup hand pump* – гідропульт-костиль, *hand-line reel* – рукавна катушка, *handie-talkie* – портативна радіостанція (для зв'язку), *evacuation handle* – рукоятка аварійного виходу, *dog handler* – кінолог, *handrail* – поручень, перила, *handling* – перевезення, перенесення: звернення; обробка; догляд, *information at hand* – інформація, що надходить; наявна інформація (напр. в телефоні чи довіднику), *handlamp* – ручний ліхтар, переносна лампа – *light hand*, те ж значення, *all-hands alarm* – загальна тривога, *handbook for emergencies* – довідник з НС, *hand-carried stretchers* – носилки, що переносяться руками ('stretch' – первинне значення – розтягування, витягування), *hand signal* – сигнал, що подають рукою.

Продуктивною в утворенні пожежно-технічних термінів української мови є й остеонімічна лексика, а найбільш частотними лексемами – *щелепа* й *зуб* (*зубці пили*).

Польська термінологія представлена термінами *szczęki* щелепи; *szczęki imadła* губки тисків.

В англійській технічній мові лексема *jaw* (щелепа) має наступні значення: *замкнуте коло*; *храповик*; *щока*, *губка* (*лещат*, *итангенциркуля*); *захватка*; *отвір* (*гака*); *колодка* (*гальма*); *зажим* (*гайкового ключа*); *зів* (*гайкового ключа*), *верстатні лещата*; *губка* (*лещат*); *зів* (напр. *ключа*); *збірний кулачок*; *шпонка*, *плашка*, *зів* (*гака*, *ключа*); *щока* (*дробарки*), *затискний важіль коника*; *вилка* (*шарніра універсального шпинделя*), *захоплення* (*лещат*); *затискач*; *щока*; *вилка* (*шарніра*); *затискна губка* (*машини для стикового зварювання*); *зів*; *кулачок* (*затискного патрона*); *крок спіралі* (*при сукання каната*); *тріска* (*лещат*, *схвата робота*); *губка* (*затискна*); *колодка*; *торцевий кулачок*.

Лексема *зуб* у термінології виступає в спеціальному значенні «Гострий виступ на чому-небудь (знарядді, машині і т. ін.); *зубець*».

Основою для метафоричного перенесення первинного значення в термінах польської мови стала зовнішня схожість за формою та способом розміщення: *zab pily* – *зубець пили*, *podnośnik zębatkowy* – *зубчастий домкрат*, *tarczazębami* – *диск з зубцями* (в пилі), *hak trójzębny* – *гак тризубний*.

В англійській термінології пожежної сфери вживаються наступні номінації: *rotor or stator tooth* – *ротора чи статора електричної машини*; *caliper*, *gear tooth* – *калібр*, *зубчастий важіль*,

спеціальний супорт, використовується для вимірювання як "хорової товщини" так і глибини зубчастих важелів; *inserted tooth cutter* – *вставлений зубний різець*, фреза, спроектована зі змінними вставками для різання зубів, щоб заощадити витрати нового різачка, коли зуби пошкоджені чи зношені. Як правило, вони мають діаметр 6 дюймів або більше.

Сенсонімічна лексика в пожежних термінах представлена кількома компонентами. Наприклад, лексема *вушко* в значенні «Пристосування у вигляді невеликої дужки, за яку тримають або вішають предмет» ужита в сполуках *вушки петель* для підвіски кришок люків, *вушко дверної накладки*. Метафоричне значення лексеми виникло на основі схожості зовнішньої форми.

Номінація польської мови *ucho* (первісне значення – *вухо*) – вживається в значенні *вушко*, *очко*, *кільце*, наприклад: *ucho mlota* – *очко молотка*, *ucho nakrętki* – *кільце гайки*, *ucho krętlika* – *вертлюжне вушко*, *ucho w smoku ssawnym* – *вухо в смоктувальній сітці насоса за допомогою, якої вона з'єднується з поплавком, який утримує її на воді*.

Англійська лексема *ear* в термінології має наступні значення – *лапка*; *фестон* (дефект при глибокій витяжці), *клемовий зажим* (для каната, дрота); *петля* (на канаті), *затиск для каната*, *вхідний отвір* (вентилятора), *зажим* (для контактного проводу); *невелика консоль* (декоративного або конструктивного елемента); *петля*; *підвіска*; *фестон* (дефект при глибокій витяжці листового матеріалу); *язичок*; *очко*.

Інший орган тіла, що зазнав метафоризації, – *язик*. У терміні *язик* зсуву ця лексема має значення «перен. те, що має подовжену, витягнуту форму», а його переосмислення відбулося на підставі схожості за формою та властивістю. Зовнішня схожість за формою наявна і в сенсонімізмі *ніс*, що вжитий на позначення способу розташування у виразі *розміщення костилів у бік рейки «носиком»*.

В англійській мові дібрано також одну номінацію: *posepiece* пожежний ствол. Близькою за семантикою до останньої є лексема *nozzle* (ніздря) *сопло*, (*пожежний*) *ствол*, *насадок*, *форсунка*.

В англійській мові виокремлюється термін *ribbed and smoked sheet* *копчена гума*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, виявлено, що метафорична модель творення пожежних термінів на основі подібності з частинами тіла та органами людини є продуктивною в польській, українській та англійській мовах. Дані номінації належать до одних з найдавніших пластів даної термінології. Незважаючи на це, у зв'язку з швидким темпом розвитку пожежної техніки і технологій, кількість термінів в рамках даної модулі постійно збільшується. **Перспективним** вважаємо виокремлення інших семантичних сфер метафоризації у пожежній термінології досліджуваних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Книшенко Н. П. Семантичний спосіб творення термінів дорожнього будівництва. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. Вип. 38. С. 214–218.
2. Короткий українсько-англійський словник зі сфери надзвичайних ситуацій / за ред. Ковалю М.С., Шуневича Б.І. Львів: Вид-во ЛДУ БЖД, 2010. – 184 с.
3. Лабач М. М. Українсько-польський, польсько- український словник термінів і понять зі сфери надзвичайних ситуацій / М. М. Лабач, Г. Г. Хлипавка. Львів, 2011. 328 с.
4. Лагдан Світлана. Соматична метафора в залізничній термінології. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми української термінології. 2014. №791. С. 66–70.
5. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу (на прикладі німецькомовної фахової комунікації) : монографія. Вінниця : Нова книга, 2013. 448 с.
6. Mazurkiewicz-Sułkowska J. Słowiańska terminologia techniczna (na materiale polskim, rosyjskim i bułgarskim), Łódź 2014, s. 304

REFERENCES

1. Knyshenko N. (2014) Semantychnyi sposib tvorennia terminiv dorozhnogo budivnytstva. [A Semantic Way to Create Road Construction Terms.] *Lingvistychni doslidzhenna*. 2014. Vyp. 38. P. 214–218. [in Ukrainian]
2. Korotkyj ukrainsko-angliiskyj slovnyk zi sfery nadzvyhajnykh sytuatsij [A short Ukrainian-English dictionary on emergency situations] / za. red. Kovalya M., Shunevycha B. Lviv.(2010). P. 184. [in Ukrainian]
3. Labach M. (2011) Ukrajinsko-polskyj, polsko-ukrajinskyj slovnyk terminiv i poniat zi sfery nadzvyhajnykh sytuatsij [Ukrainian-Polish, Polish-Ukrainian dictionary of terms and concepts in the field of emergency situations]. Lviv. 328 p. [in Ukrainian]
4. Lahdan Svitlana. (2014) Somatychna metafora v zaliynychnij terminologii. [Somatic metaphor in the railway terminology] *Visnyk Natsionalnogo univertytetu "Lvivska politechnika"*. Problemy ukrajinskoji terminologiji. №791. P. 66–70. [in Ukrainian]
5. Mishchenko A. (2013) Lingvistyka fachovykh mov ta suchasna model naukovo-technicynogo perekladu (na prykladi nimetskomovnoji fakhovoji komunikatsiji) [Linguistics of professional languages and the modern model of scientific and technical translation (for example, German-speaking professional communication)]. Vinnytsa: Nova knyha. 448 p. [in Ukrainian]
6. Mazurkiewicz-Sułkowska J. (2014) Slovianska terminologija tekhnichna (na materiali polskomy, rosijskomu i bolgarskomu) [Slavic technical terminology (based on Polish, Russian and Bulgarian material)] Łódź. p. 304 [in Polish]

SOMATIC METAPHOR IN FIREFIGHTING TERMINOLOGY OF UKRAINIAN, POLISH AND ENGLISH LANGUAGE

Hubych Petro Volodymyrovych

Lecturer, Department of Foreign Languages and Translation Studies,

Lviv State University of Life Safety

Kleparivska, 35, Lviv, Ukraine

The article is devoted to the analysis of Ukrainian, Polish and English firefighting metaphorical terminology. The study demonstrates that metaphorical projection has "national roots" because it is based on common models of metaphorical conceptualization, as evidenced by the analysis of the contexts of national corpora of Ukrainian, Polish and English languages as well as dictionary definitions. All metaphorical models identified during the analysis are presented in all the languages studied. This suggests the universality of the models involved in the processes of metaphorical formation.

The anthropomorphic somatic model prevails in the metaphorical fragment of the Ukrainian, Polish, and English term systems of the studied domain. In the Ukrainian, Polish and English language systems, the basic conceptual sphere, which acts as the source-sphere the human body, more often actualizes the knowledge of the appearance. The comparative analysis of metaphorical fragments of Ukrainian, Polish and English term systems allowed us to reveal their asymmetry, which is quantitative and qualitative. Qualitative asymmetry is found in the types of time relations. Despite the dependence of the Slavic term systems on the term systems of the English-speaking countries, where this industry has developed more efficiently, symmetrical metaphorical terms suggest that borrowing is less than asymmetric. In addition, asymmetry is also manifested in the fact that most often the equivalent of the Ukrainian and Polish metaphorical term is non-metaphorical in the English term system. The study confirmed the significant asymmetry of metaphorical fragments of Ukrainian, Polish and English terminological systems, which confirms the fact that the formation of terminological systems (including technical ones) is influenced by a common linguistic naive picture of the world. Metaphor, being the epistemological instrument of the naive picture of the world, plays a significant role in the structure and design of the scientific picture of the world.

Key words: term, firefighting term system, semantic way of creating terms, metaphor, somatism.